

УДК 343.98.067

Ю. О. Ліпін

*аспірант наукової лабораторії з проблем досудового розслідування
Національної академії внутрішніх справ*

ОБСТАВИНИ, ЩО ПІДЛЯГАЮТЬ ВСТАНОВЛЕННЮ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗАВОЛОДІННЯ МАЙНОМ ШЛЯХОМ ЗЛОВЖИВАННЯ СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ У СФЕРІ ЕНЕРГЕТИКИ

Постановка проблеми. Численні факти розкрадань бюджетних коштів та енергетичних ресурсів свідчать про масштаби проникнення корупції у головну бюджетоутворюючу сферу держави. Для України вкрай важливо подолання цих загроз, виявлення та знешкодження корупційних схем. Водночас, об'єктивні труднощі, що виникають під час розслідування службових розкрадань на підприємствах паливно-енергетичного комплексу України на сучасному етапі, зумовлені недосконалістю кримінального та кримінального процесуального законодавства, відсутністю належного досвіду, узагальненої оперативно-розшукової й слідчо-судової практики, та апробованих криміналістичних рекомендації й наукових знань.

Стан дослідження. Багатоаспектні особливості і проблеми початкового етапу розслідування злочинів, у тому числі і щодо обставин, які підлягають встановленню на цьому етапі, розглядалися в ряді наукових праць вітчизняних вчених та представників зарубіжжя. Це роботи Р. С. Белкіна, А. Ф. Волобуєва, Ю. М. Грошевого, Л. Я. Драпкина, М. А. Погорецького, О. Ю. Татарова, В. В. Тищенко, Л. Д. Удалової, В. І. Фаринника, С. С. Чернявського, Ю. М. Черноус, В. Ю. Шепітька та інші відомих вчених. Проте особливості і проблемні питання перебігу початкового етапу розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем, а також специфіка обставин, які підлягають встановленню на цьому етапі, на цей час розкриті лише стосовно окремих сфер економічних відносин, де вчинюються такі злочини, і зовсім не висвітлені щодо їх вчинення у сфері енергетики. Крім того, кримінальне процесуальне законодавство України у 2012 році зазнало концептуальних змін. Змінилися підходи і до порядку взаємодії слідчого з оперативно-розшуковими, аналітичними підрозділами, проведення слідчих (розшукових) дій та до правил використання під час розслідування спеціальних знань. Тож дослідження особливостей початкового етапу розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики сьогодні є актуальним з урахуванням потреб слідчої практики, яка свідчить, що в кримінальному середовищі складаються складні корупційні схеми заволодіння коштами та майном підприємств і компаній енергетичного сектору економіки України.

Виклад основних положень. На початковому етапі розслідування злочину нерідко відсутня достатня інформація і про подію вчиненого злочину, і про злочинців, свідків тощо. Отже слідчому на цьому етапі доводиться оперувати наявними слідами злочину та звертатися до відповідної криміналістичної характеристики злочину задля з'ясування усіх обставин, що підлягають встановленню на початковому етапі розслідування.

Важливішою передумовою успішного розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики є знання обставин, що підлягають встановленню. Ці обставини можуть бути загальними для всіх службових злочинів, і специфічними для службового розкрадання майна у сфері енергетики.

На практиці при розслідуванні будь-якого службового злочину повинні бути встановлені як загальні, так і специфічні для цього конкретного злочину обставини. Проте виділення загальних обставин в окрему групу полегшує завдання слідчого щодо з'ясування предмету доказування та кола обставин, які підлягають встановленню.

У практиці розслідування склалася така система основних обставин, що підлягають встановленню у розслідуванні будь-якого службового злочину:

1. Характер, умови та особливості роботи підприємства, установи чи організації, в яких вчинено злочин.
2. Службовий статус особи, підозрюваної у вчиненні діяння, чи є вона службовою особою або чи виконувала вона функції, пов'язані з обслуговуванням, матеріальною відповідальністю, документообігом тощо.
3. Коло і зміст службових прав та обов'язків особи, яка займає цю посаду.
4. Характер дій або бездіяльності службової особи.
5. Час і місце вчинення злочину.
6. Злочинний спосіб і механізм вчинення і приховання злочину.
7. Зв'язок дій службової особи з використанням службового становища всупереч інтересам служби.
8. Причинний зв'язок між діями (бездіяльністю) і шкідливими наслідками, що наступили.

9. Факт заподіяння шкоди діями (бездіяльністю) службової особи.

10. Розмір шкоди, заподіяної злочинними діями (бездіяльністю) службової особи (істотна шкода, тяжкі наслідки і ступінь їх небезпечності).

11. Форма вини, мотиви і мета злочину.

12. Факти і частота вчинення службових порушень (епізодичність, систематичність).

13. Зв'язок з іншими злочинами (проти власності, у сфері господарської діяльності, правосуддя тощо), або корупційними діяннями, або іншими правопорушеннями, пов'язаними з корупцією.

14. Обставини, що обтяжують або пом'якшують провину службової особи, або звільняють її від кримінальної відповідальності, або підстави для притягнення до адміністративної відповідальності.

15. Відомості про особу підозрюваного.

16. Обставини, що сприяли вчиненню службового злочину.

Наведені обставини можна розглядати як загальні, що мають з'ясуватися під час розслідування службових злочинів. Вони підлягають конкретизації щодо розслідування окремих категорій службових злочинів та конкретних кримінальних проваджень.

Слід звернути увагу на співвідношення понять «обставини, що підлягають встановленню» й «предмет доказування».

Для розуміння сутності та змісту обставини докладно з'ясувати її етимологічне значення. В етимологічному плані «обставина» означає «явище, що супутне якомусь іншому явищу і з ним пов'язане. Умови, що визначають положення, існування кого або чого-небудь, обстановка» [1, с. 374, 736]. «Обставина» – явище, подія, факт і т. ін., що пов'язані з чим-небудь, супроводять або викликають що-небудь, впливають на щось; деталь, аспект. Сукупність умов, у яких що-небудь відбувається; подія, випадок, okazія, пригода, інцидент [2, с. 422]. Ідеться про реальні події, явища або процеси, тобто про те, що фактично відбулося.

Так, обставини, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, чітко визначені в статті 91 КПК України та формують загальний предмет доказування на всіх стадіях кримінального процесу [3].

Разом із тим, не зважаючи на перелік вказаних обставин у кримінальному процесуальному законі, в юридичній літературі висвітлюються різні підходи до визначення поняття, сутності та змісту предмета доказування в галузі кримінального процесуального права. Зокрема, вчений В. О. Попелюшко вважає, що під предметом кримінально-процесуального доказування слід розуміти систему (сукупність) фактів і обставин об'єктивної дійсності, які мають матеріально-правове (кримінально- і цивільно-правове) і процесуальне (кри-

мінально- і цивільно-процесуальне) значення, і є необхідними і достатніми фактичними підставами для вирішення кримінальних справ остаточно і по суті [4, с. 48].

На думку іншого дослідника проблем кримінального процесуального права О. В. Бауліна, «предмет доказування являє собою сукупність фактів матеріально-правового характеру й доказових фактів, що мають юридичне значення з розглядуваної справи. Предмет доказування є складовим елементом меж доказування, в які також включаються обставини, що мають процесуальне значення, та інші факти, що підлягають встановленню» [5, с. 82].

Водночас, аналіз наукових джерел свідчить, що питання про співвідношення предмета пізнання та предмета доказування у кримінальному провадженні є дискусійним. Так, І. М. Лузгін розмежовує поняття «предмет пізнання» і «предмет доказування» у справі, пояснюючи це тим, що перше поняття є значно ширшим, ніж поняття «предмет доказування» [6, с. 9]. С. М. Стахівський вважає, «що для такого розмежування немає достатніх підстав. Адже будь-яка обставина, яка підлягає пізнанню у кримінальному судочинстві, обов'язково входить до предмета доказування, і навпаки, ті обставини, що входять до предмета доказування, теж обов'язково мають бути пізнані органами досудового розслідування чи судовою владою» [7, с. 19].

І нарешті, «обставини, що підлягають встановленню», є категорією криміналістичної методики, а перелік цих обставин наповнюється конкретним змістом і залежить від видової (групової) характеристики кримінальних правопорушень, а також конкретної ситуації розслідування. Цей перелік, поряд із прямими доказами, охоплює різноманітну криміналістично значущу інформацію (проміжні факти й обставини), що виходить за межі предмета доказування, проте має чітке пошуково-пізнавальне спрямування, визначає напрям розслідування [8, с. 113–115].

Певну специфіку процесу збирання, перевірки та оцінки доказів з метою встановлення важливих для кримінального провадження обставин зумовлює конкретний вид кримінального правопорушення. Отже, з урахуванням такої специфіки, обставини, що підлягають встановленню, ширші за своїм обсягом, ніж обставини, які підлягають доказуванню (предмет доказування). Це потрібно враховувати, зокрема, й під час розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики.

За специфікою службові розкрадання в енергетиці несуть значну шкоду суспільству та державі в цілому. Вони спрямовані на незаконне заволодіння державними коштами та енергетичними ресурсами у значних, великих та особливо вели-

ких розмірах, а тому організаторами та активними учасниками цих злочинів (суб'єктами) виступають службові особи підприємств та компаній енергетичного сектору економіки, які являються розпорядниками бюджетних коштів, майна і ресурсів галузевих підприємств, регулюють фінансові потоки енергетичних компаній, працюють у змові з іншими суб'єктами господарської діяльності, мають впливові зв'язки в органах влади та політичних колах України. Саме вони розробляють та втілюють кримінальні схеми з непрозорими закупівлями, конкурсними торгами із залученням підставних осіб, з преференціями (пільгами, кредитами, дотаціями), неконкурентними перевагами для певних кіл бізнесу, встановленими органами державної влади та регуляторами. І саме вони із впливовими співучасниками в кінцевому результаті незаконно збагачуються за рахунок державних коштів та майна. Об'єктом цих злочинів виступає енергетичний сектор економіки держави.

Саме специфіка заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики не дозволяє правоохоронним органам миттєво реагувати на їх вчинення. Але за останні роки детективами Національного антикорупційного бюро України напрацьовано слідчу практику з розслідування цих злочинів. Однак і на сучасному етапі виникають більш складні механізми вчинення подібних злочинів. Саме тому актуальною темою для досліджень залишається розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики.

Серед основних обставин, що підлягають встановленню та які досліджуються під час розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики, можна виокремити такі, що характеризують:

- подію службового розкрадання в формі заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем;
- якою є кількість епізодів злочинної діяльності;
- як здійснювалася підготовка до викрадення; якими є способи його вчинення та способи його маскування; які інші обставини події (час, місце та інше), які сліди і ознаки злочинних дій повинні або могли залишитись у документах підприємств, організацій, у приватних осіб тощо);
- діяльність підприємств і компаній в сфері енергетики: виробничий процес, технологічні цикли, документообіг, організація контролю за збереженням бюджетних коштів та майна, керівництво, розподіл обов'язків та відповідальності, особливості зовнішніх зв'язків, проведення закупівель, тендерів, наявність преференцій (пільг, кредитів, дотацій), розпорядження бюджетними коштами, майном, фінансами і енергоресурсами,

характер використання приміщень, програмного забезпечення, розподіл коштів, отриманих злочинним шляхом, специфіку корупційних схем;

- суб'єкт кримінального правопорушення – службову особу об'єкта енергетики, а саме: його вік, стать, рівень освіти, службові обов'язки, повноваження, компетенція, підпорядкованість, звітність, особливості контролю, документообігу, порядок ведення справ, сфера, умови діяльності, фахові, професійні, ділові та моральні якості, осудність, навички, інтереси, схильності, соціальний стан, зв'язки з іншими суб'єктами господарської діяльності, регуляторами та високопосадовцями,

- наявність співучасників: їхні біографічні дані; роль у вчиненні злочину; конкретні дії кожного співучасника, ознаки, що характеризують певну форму співучасті (кількість співучасників, розподіл функцій, обов'язків і ролей, стійкість, попередню змову чи зорганізованість, мету діяльності, наявність плану тощо);

- мотив злочину; наявний прямиий умисел щодо розкрадання; продовжувальний характер злочинної діяльності;

- характер і розмір заподіяної шкоди (яке майно (гроші, енергоресурси) стало предметом злочинного посягання;

- відкриття юридичною особою банківських рахунків, які кошти надходили на банківські рахунки підприємства, їхні джерела; напрями перерахування, які документи оформляли для перерахування грошових коштів,

- укладання фіктивних цивільно-правових угод (договорів) з іншими суб'єктами господарської діяльності,

- безповоротне надання грошей у позику,

- здійснення підозрілих фінансових операцій банківськими й іншими фінансовими установами: дані клієнта, юридичної чи фізичної особи, з ким з працівників підприємства спілкувалися банківські службовці, хто в банку супроводжував операції з грошовими коштами, які операції проводили за рахунками, їх обґрунтування, які документи оформляли, де вони знаходяться, чи допускалися порушення встановленого порядку банківських операцій тощо;

- використання юридичних послуг чи послуг з бухгалтерського обліку, аудиторських послуг інших фізичних чи юридичних осіб: здійснення зазначених операцій і визначення кола осіб, що брали в них участь;

- оформлення документів на одержання певних пільг, відшкодування, і звітних документів;

- оформлення митних декларацій щодо виконання зовнішньоекономічних операцій;

- витрачання грошових коштів чи іншого майна на користь фондів;

- здійснення угод з акціями;

– здійснення операцій і угод із цінними паперами, місцезнаходження оформлених документів;

– здійснення контролю за діяльністю енергетичного підприємства з боку керівництва державних органів та регулятора;

– як та кому реалізовувалися викрадені енергетичні ресурси; з якою метою та яким чином повинні були витратитися грошові кошти у конкретній сумі;

– обставини, що впливають на ступінь та характер відповідальності винної службової особи,

– причини та умови, що сприяли вчиненню злочину (недоліки виробничого процесу, фінансового обліку та контролю на підприємстві енергетичного сектору, тощо).

Встановлення цих обставин сприяє вирішенню таких питань:

– чи вчинено заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики;

– чи є взаємозв'язок з іншими кримінальними правопорушеннями;

– який механізм злочинної дії щодо підготовки, вчинення та приховування кримінального правопорушення;

– у чому полягали дії суб'єкта заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики;

– яким способом вчинено цей злочин;

– хто є потерпілими від кримінального правопорушення;

– хто вчинив заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики, чи має ця особа службові повноваження щодо викрадених коштів, майна та енергоресурсів;

– хто є учасниками корупційних схем, чи було здійснено розподіл ролей, у чому полягали дії кожного учасника злочинної групи;

– спеціальні ознаки злочинців, їхні соціально-психологічні особливості тощо.

Висновки. Отримавши інформацію про заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики, важливо одразу після внесення відомостей до ЄРДР виявити документальні джерела і закріпити необхідні дані для того, щоб не втратити перевагу на випадок протидії розслідуванню такого злочину. Слід побудувати слідчі версії для подальшої їх перевірки, залучити всі передбачені законом резерви для результативного розслідування злочину з урахуванням особливостей таких обставин, що підлягають встановленню на початковому етапі розслідування цього злочину, як специфічний предмет злочинного посягання (енергоресурси та гроші, або те і інше); способи його вчинення та способи його маскуванню; сліди і ознаки, які залишитись у документах під-

приємств і компаній в сфері енергетики, інших суб'єктів господарської діяльності, організацій, приватних осіб; керівництво, розподіл обов'язків та відповідальності; зв'язки з іншими суб'єктами господарської діяльності, регуляторами та високопосадовцями; зовнішні зв'язки, проведення закупівель, тендерів, наявність преференцій (пільг, кредитів, дотацій), розпорядження бюджетними коштами, майном, фінансами і енергоресурсами; укладання фіктивних цивільно-правових угод (договорів) з іншими суб'єктами господарської діяльності; безпідставне надання грошей у позику та багато інших. Для цього необхідна наявність у слідчого спеціальних знань (в різних галузях енергетики, фінансовій та зовнішньоекономічній діяльності) і залучення відповідних фахівців.

Література

1. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов ; под ред. Н. Ю. Шведовой. – [16-е изд., испр.]. – М. : Русский язык, 1984. – 797 с.
2. Новый тлумачний словник української мови : в 3 т. – Т. 2 / уклад. : В. В. Яременко, О. М. Сліпущко [2-ге вид.]. – К. : АКОНИТ, 2001. : К–П. – 2001. – 926 с.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. Верховна Рада України : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
4. Попелюшко В. О. Предмет доказування в кримінальному процесі (процесуально-правові та кримінально-правові аспекти) : моногр. / В. О. Попелюшко. – Острог : [Б. в.], 2001. 196 с.
5. Баулин О. В. Бремя доказывания при разбирательстве гражданских дел / О. В. Баулин. – М. : Городец, 2004. – 272 с.
6. Лузгин И. М. Расследование как процесс познания : автореф. дисс. на соискание ученой степени докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 / И. М. Лузгин. – М., 1968. 34 с.
7. Стахівський С. М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування : монографія / С. М. Стахівський. – К., 2005. 272 с.
8. Пиняга Р. О. Розслідування злочинів, пов'язаних із зайняттям гральним бізнесом : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2015. 200 с.

Анотація

Ліпін Ю. О. Обставини, що підлягають встановленню на початковому етапі розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики. – Стаття.

Автором досліджуються питання початкового етапу розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики. Обґрунтовані актуальність і значимість обставин, які підлягають встановленню на цьому етапі. За допомогою матеріалів слідчої практики проаналізовано специфіку таких обставин, вказано на особливості першочергових дій слідчого.

Ключові слова: заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем, енергетика, розслідування, початковий етап, обставини, що підлягають встановленню, специфіка предмету.

Аннотация

Липин Ю. А. Обстоятельства, подлежащие установлению на первоначальном этапе расследования завладения имуществом путем злоупотребления служебным положением в сфере энергетики. – Статья.

Автором исследуются вопросы начального этапа расследования завладения имуществом путем злоупотребления служебным положением в сфере энергетики. Обоснованы актуальность и значимость обстоятельств, подлежащих установлению на этом этапе. С помощью материалов следственной практики проанализирована специфика таких обстоятельств, указано на особенности первоочередных действий следователя.

Ключевые слова: завладение имуществом путем злоупотребления служебным положением, энергетика, расследование, начальный этап, обстоятельства, подлежащие установлению, специфика предмета.

Summary

Lipin Yu. O. Issues of the initial stage of the investigation of the seizure of property through abuse of office in the energy sector. – Article.

The author examines the issues of the initial stage of the investigation of the seizure of property through abuse of office in the energy sector. The relevance and significance of the circumstances to be established at this stage are substantiated. With the help of materials of investigative practice the specifics of such circumstances are analyzed, the peculiarities of the investigator's priority actions are pointed out.

Key words: acquisition of property through abuse of office, energy, investigation, initial stage, circumstances to be established, specifics of the subject.